

ДЖЕРЕЛА З БІОГРАФІСТИКИ, РОДИННОЇ ІСТОРІЇ ТА ГЕНЕАЛОГІЇ В ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ МЕРЕЖАХ

XX і, особливо, початок XXI ст. позначені у всьому світі зростанням як дослідницького, так і широкого громадського інтересу до біографіки, вивчення родинної історії та генеалогії. Зазначений інтелектуальний і соціально-культурний феномен обумовлений значними світоглядними зрушеннями, покликаними до життя процесами демократизації суспільно-політичного життя, формування особистості самостійної, вольової, здатної діяти в умовах суспільства, яке швидко змінюється. Нові реалії визначили загальне прагнення на всіх рівнях — громадському, науковому, груповому, родинному, особистісному — опанувати досвідом попередніх поколінь: політичним, громадянським, моральним, соціально-культурним, інтелектуальним, професійним, господарським, розбудови життєвого шляху людини, родини, приватного спілкування, краще зрозуміти самих себе в кризових умовах сучасного «глобального» зламу історії.

Зі здобуттям Україною незалежності цей процес почав інтенсивно розвиватися й у вітчизняній гуманітаристиці. Історики, літературознавці, культурологи, соціологи, педагоги, науковці — власне, дослідники всіх сфер життєдальності нашого суспільства одержали нарешті широкі можливості осмислення минулого й сучасності крізь призму людських вимірів, а отже, через долі, вчинки та прагнення провідників, активних учасників і рядових свідків політичного, соціального й духовного поступу нашої Батьківщини. Зазначене закономірно посилює інтерес науковців, а разом із тим і простих громадян до проблеми взаємозв'язків поколінь, передачі між ними досвіду й традицій, а отже, і родинної історії.

Тому сьогоднішня «мода» на родовідні розшуки, значною мірою принесена в Україну зарубіжними зразками, є, за великим рахунком, закономірним виявом долучення нашого суспільства до усталених норм і традицій цивілізованого світу. Громадянський загал через свою родинну історію починає усвідомлено чи інтуїтивно відчувати себе частиною великого цілого: перш за все, нації — у її Шевченківському розумінні — як сукупності «і мертвих, і живих, і ненароджених».

Можливості, створені новітніми інформаційними технологіями, активізували процеси вивчення родинної історії й генеалогії, надали їм нового характеру й змісту, а головне — незрівнянно розширили джерельну базу досліджень. Ідеться не тільки й не стільки про вільний і зручний доступ дослідників та простих читачів до рідкісних видань і документів завдяки опублікуванню їхніх електронних версій у цифрових бібліотеках і архівах. Визначаль-

ним є те, що від останнього десятиліття ХХ ст. розгорнувся процес формування й швидкої якісної трансформації принципово нових видів дослідницьких джерел — електронних баз даних, спочатку — статичних, потім — побудованих на динамічній основі, так званих «відкритих архівів», контент яких формується спільними зусиллями упорядників і користувачів, а також спеціалізованих систем представлення й пошуку генеалогічної інформації.

Інтеграція в сучасному мережевому інформаційному середовищі взаємопов'язаних комплексів електронних версій традиційних — писемних і друкованих — джерел і не знаних раніше ресурсів електронної генеалогічної, родинної та біографічної інформації, які динамічно змінюються, поповнюються новими, хай не завжди науково коректними даними, зовсім по-новому ставить питання про джерельну базу сучасної біографістики. Ідеться, насамперед, про оцінку оригінальності й достовірності даних мережевих ресурсів із генеалогії та родинної історії, інформаційних можливостей нових, динамічних за своєю побудовою компонентів, різних способів їх використання в наукових дослідженнях та аматорських пошукових студіях, евристичного потенціалу застосування консолідованих джерельних комплексів із урахуванням сучасного науково-дослідницького та технологічного інструментарію.

Зазначені проблеми є малодослідженими. Більше того, серед широкого загалу істориків, як і фахівців з інших гуманітарних і соціальних наук, досить поширеною є думка про незначну вартість і суто допоміжну роль наявних у мережі Інтернет матеріалів (Я.М. Шапов¹, І.Ф. Петровська², Є.І. Головаха³). Нині в Україні вже здійснено перші спроби дати об'єктивну оцінку значенню електронних джерел для розвитку біографістики, нагромадження матеріалів і вивчення родинної історії та генеалогії. Найбільш загальні міркування з окремих аспектів зазначеної проблематики містяться в публікаціях про формування вітчизняних електронних ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації (В.І. Попик⁴, Т.І. Ківшар⁵, Ю.В. Вернік⁶, С.В. Муріна⁷, Н.Т. Строн-

¹ Шапов Я.Н. Справочный инструментарий историка России. — М., 2007.

² Петровская И.Ф. Биографика: Введение в науку и обзорные источники биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов. — СПб., 2010.

³ Бондарева Х. Як народжується іронія? Учасники Літньої школи журналістики «Дня» спілкувалися з українським інтелектуалом, авторитетним соціологом Євгеном Головахою // День. — 2010, 15.07. — № 123. — С. 1.

⁴ Попик В.І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. — К., 2013; *Его же*. Библиотеки как интеграторы электронных ресурсов ресурсов историко-биографической информации // Библиотековедение. — 2014. — № 1. — С. 42–46; *Його же*. Електронні ресурси, присвячені Тарасові Шевченку, як відображення сучасного стану розвитку вітчизняного віртуального інформаційного простору // Українська біографістика. — 2014. — Вип. 11. — С. 257–271; *Його же*. Родина історія і генеалогія у глобальних інформаційних джерелах // Українсько-македонський збірник. — 2014. — Вип. 6. — С. 219–227; *Його же*. Світовий досвід формування електронних ресурсів біографічної інформації та стан і завдання розвитку української мережевої біографіки // Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчинокультурного середовища. — К., 2014. — С. 245–277.

ська⁸). Однак проблема джерельної цінності електронних документів, особливості їх використання, способи опрацювання потребують ще ґрунтовного вивчення з погляду джерелознавства як спеціальної історичної дисципліни. Особливо важливими є питання: якою мірою матеріали електронних ресурсів можуть, за своїм рівнем і значенням, достовірністю фактичних даних, застосовуватися в професійних дослідженнях науковців, якою — мають слугувати лише попередньому довідковому ознайомленню, освітнім потребам, задоволенню особистих інформаційних запитів користувачів Мережі. Спробуємо дати на них відповіді тою мірою, яка є нині результатом їх осмислення в науці та інформаційній практиці. Для цього необхідно докладніше розглянути окремі види джерел, розміщених у електронних мережах, способи, можливість, доцільність та ефективність їх використання з науково-дослідною та, окремо, інформаційно-просвітницькою метою.

Розпочнемо з публікацій у комунікаційних мережах цифрових версій друкованих видань із проблем біографістики, родинної історії, генеалогії, зокрема й раритетних, наявних лише у фондах окремих провідних книгозбірень. Ідеться, перш за все, про біографічні нариси, монографічні праці та статті, публікації документів і матеріалів, присвячені життю й діяльності певних осіб і груп, біографічні та біобібліографічні словники й довідники, розділи універсальних, галузевих та регіональних енциклопедій, генеалогічні зводи, які виступають у даному випадку в якості джерел другого рівня, побудованих на узагальненні первинної біографічної та генеалогічної інформації. Виявлення зазначених видань та конкретних персоналій у них можливий у Інтернеті за допомогою пошукових систем (Google та ін.), хоча вони, окрім необхідних читачеві / користувачеві відомостей, дають і значний «інформаційний шум». Натомість електронні каталоги та системи інтелектуального пошуку, створювані бібліотечними фахівцями, надають можливість значно більш цілеспрямованого відбору необхідної інформації. Серйозною допомогою вченим є також електронні версії бібліографічних довідників, які можуть скеровувати дослідницький пошук.

З першого десятиліття XXI ст. завдяки розвитку комп'ютерних технологій розпочалося оприлюднення в локальних мережах, на компакт-дисках,

⁵ *Ківишар Т.І.* Українська бібліотечна біографіка ХХ — поч. ХХІ ст.: етапи й тенденції розвитку // Українська біографістика. — К., 2011. — Вип. 8. — С. 98–147.

⁶ *Вернік Ю.В.* Блоги як новітні джерела біографічної інформації // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — К., 2011. — Вип. 31. — С. 626–634.

⁷ *Муріна С.В.* Порівняльна характеристика кількісних параметрів персоналій «Української радянської енциклопедії», «Енциклопедії сучасної України» та бази даних електронного «Українського національного біографічного архіву» // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — К., 2012. — Вип. 34. — С. 523–531.

⁸ *Стронська Н.Т.* Формування мережових ресурсів українського бібліографознавства та перспективи його розвитку // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2014. — Вип. 18. — С. 621–633.

а згодом і в Інтернеті численних біобібліографічних баз та іменних покажчиків (причому в модифікованому, значно більш інформативному вигляді), які раніше періодично випускалися друком. До найвідоміших у світі інформаційних продуктів такого роду належить переведений в електронну форму з 2008 р. «Майстер-індекс біографії і генеалогії» (Biography & Genealogy Master Index, BGMI), в якому представлено стислі дані про майже 13 млн осіб⁹.

В Україні значний досвід представлення праць, документів та матеріалів історико-біографічного спрямування нагромаджено Інститутом історії України НАН України, віртуальне книжкове зібрання якого є унікальним явищем в історичному сегменті українського інформаційного простору. Воно не має поки що собі рівних і в інших галузях знань. І хоча спеціальна біографічна рубрика в цій віртуальній бібліотеці відсутня, її фонд містить чимало біографічних публікацій практично в усіх розділах.

Спеціалізована електронна бібліотека з проблем біографістики та суміжних із нею дисциплін формується в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (далі — НБУВ) на сайті «Українського національного біографічного архіву» (<http://biography.nbuv.gov.ua/>) Інститутом біографічних досліджень НБУВ. Численні електронні версії історико-біографічних досліджень, археографічних видань праць видатних учених, описи їхніх архівів, колекцій і бібліотек, документальних матеріалів (зокрема М.С. Грушевського¹⁰ та Б.Д. Грінченка¹¹), довідники та путівники по персональних архівних фондах, починаючи з тих, що побачили світ ще в 60-х рр. ХХ ст.¹², містяться на сторінці Інституту рукопису НБУВ (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/ir/publ.html>) на інформаційному порталі НБУВ. Особливе місце належить тут п'яти випускам незавершеного свого часу п'ятого тому «Малоросійського родословника» видатного українського генеалога В.Л. Модзалевського, підготовленим спільними зусиллями вчених Інституту рукопису НБУВ, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського й Інституту історії України НАН України під керівництвом Г.В. Боряка на основі рукопису, який зберігся у фондах НБУВ¹³.

Зрозуміло, електронні версії друківаних публікацій за самою своєю суттю не є оприлюдненням нових, невідомих раніше документів і фактів: вони лише відтворюють книжкові видання. Однак, не додаючи нової оригінальної інформації до джерельної бази науки в цілому, вигідні сучасному

⁹ About Biography & Genealogy Master Index (BGMI) [Electronic resource] // Ancestry. — Access mode: <http://search.ancestry.com/search/db.aspx?dbid=4394>, free. — The name of the screen.

¹⁰ Документальні матеріали М.С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН УРСР: Каталог. — К., 1991. — Вип. 16 / упор. С.М. Кіржаєв.

¹¹ Б.Д. Грінченко. Документи і матеріали з фондів Інституту рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України: Покажчик. — К., 1994. — Вип. 1: Віршовані твори / упор. Н.М. Зубкова.

¹² Шевченко в епістолярії / упор. М.П. Візир, А.Г. Адаменко. — К., 1966.

¹³ *Модзалевський В.Л.* Малоросійський родословник / упор. В.В. Томазов, С.В. Шурляков. — К.-СПб., 1996–2004. — Т. 5. — Вип. 1–5.

читачеві тим, що відкривають перед ним принципово нові сприятливі можливості для оперативного дистанційного доступу й використання, що суттєво полегшує дослідницьку діяльність, робить її зручнішою й ефективнішою. За умов, коли накладі наукових видань, як правило, не перевищують 300 примірників і в друкованому вигляді є практично недоступними, електронні версії, без сумніву, набувають характер повноцінних інформаційних джерел.

Те саме стосується електронного відтворення рукописних документів, каталогів і картотек. На згадуваній уже веб-сторінці Інституту рукопису НБУВ знаходиться ресурс, що продовжує нині систематично поповнюватися — електронна база даних (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/ir/catalogi/index.html>), у якій представлено сканований картковий каталог особових архівних фондів. Подібний за характером ресурс створений уже на основі фондів Інституту архівознавства НБУВ, на веб-сторінці якого й знаходиться (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/ia/ires/fondia.html>). Ці матеріали виступають для дослідників як оригінальні джерела другого рівня.

Дуже важливим у роботі з електронними публікаціями та матеріалами є інструментальне забезпечення можливостей для зручного одночасного паралельного опрацювання дослідником у віртуальному середовищі численних різнорідних джерел, їх порівняння.

З цього погляду, винятковий інтерес для дослідників становить використання вже попередньо систематизованих упорядниками комплексів вторинних довідкових джерел, зібраних ними в спеціально створених електронних біографічних та генеалогічних архівах. Уперше в широкому плані такі можливості одночасного порівняльного прочитання матеріалів різнорідних і різночасових видань були закладені у «Всесвітньому біографічному архіві», сформованому на межі ХХ і ХХІ ст. німецьким Видавничим домом Заур (Мюнхен) на основі інтеграції колекцій довідкових біографічних статей за окремими персоналіями з численних енциклопедій, біографічних та біобібліографічних словників і довідників (загалом — близько 10 млн біографічних статей із різних видань 40-а мовами народів світу про понад 5 млн осіб)¹⁴.

У принципово більш високій якості, уже на основі інтеграції даних довідкової літератури з повнотекстовими публікаціями дослідницьких наукових праць, документальними матеріалами, іконографією, фоно- та аудіодокументами, зазначений принцип багатоваріантного подання інформації застосовується в ресурсах, створюваних нині НБУВ — «Українському національному біографічному архіві», електронних колекціях «Т.Г. Шевченко» та «В.І. Вернадський». Характерною особливістю таких ресурсів стає включення до них

¹⁴ World Biographical Information System Online [Electronic resource]: The most extensive biographical online library. — K. G. Saur Verlag; Thomson. — Access mode: www.saur.de/wbis-online. — 8 p., free. — The name of the screen. — P. 4; De Gruyter Saur. Official website [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.degruyter.com/browse?publisher=KGS>, free. — The name of the screen.

оригінальних документів і матеріалів, систематизованих і вперше введених до широкого наукового обігу упорядниками. Типологічно до цієї групи належить і новий Шевченківський портал «Погляд крізь час», що почав розбудовуватися Малою академією наук до 200-річчя Великого Кобзаря (<http://kobzar.ua>).

Чимало подібних ресурсів формуються нині й іншими бібліотеками, архівними та музейними установами, вищими навчальними закладами. Наприклад, бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» розпочала опрацювання й оприлюднення на своєму веб-сайті описів особових архівних фондів учених України, які вона зберігає (зокрема видатних науковців української діаспори П.В. Одарченка та О.Й. Прицака)¹⁵.

Численні матеріали про відомих учених і педагогів — наших сучасників і попередників — зібрано на тематичних сторінках веб-сайтів наукових установ, вищих навчальних закладів. Значною мірою вони побудовані на основі документів, біобібліографії, раніше широко не оприлюднюваних, принаймні в такому концентрованому вигляді — саме в цьому їхня джерельна цінність. Принципово новим видом джерел стали бібліометричні портрети вчених, які концентруються у сформованій відділом бібліометрії й наукометрії НБУВ інформаційній системі «Бібліометрика української науки» (<http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php>). Дані цього ресурсу, сформованого на платформі Google Scholar, за допомогою комплексного опрацювання бібліометричних показників систем Scopus, Web of Science, Ranking Web of Research Centers, Російського індексу наукового цитування й самої Google Scholar розкривають наукову діяльність вітчизняних учених через характеристики їхньої публікаційної активності, рівень та характер цитування їхніх праць у науковій літературі. Характерною рисою створеної бібліометричної системи є поєднання автоматизованого її наповнення за участю самих учених, які мають особисто започатковувати власні профілі, а також слідкувати за їхнім коректним наповненням, зокрема відсікаючи помилково включені праці своїх однофамільців¹⁶.

Характерною рисою джерел, що відображають у електронних ресурсах розвиток вітчизняної науки, освіти та культури, є перехід від висвітлення персоналій лише провідних, авторитетних діячів до репрезентації досить широкого кола працівників, включаючи й перспективну молодь. Це стало безпосередньою ознакою демократизації суспільного життя, подолання стереотипів подання інформації «за рангами», успадкованих від попередніх десятиліть.

Значно більшою мірою відображена в ресурсах Інтернету інформація, присвячена державним, політичним і громадським діячам, представникам

¹⁵ Науковий архів [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». — Режим доступу: <http://www.library.ukma.kiev.ua/index.php?id=37>, вільний. — Назва з екрана.

¹⁶ Про проект [Електронний ресурс] // Бібліометрика української науки. — Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php?page_sites=pro_proect, вільний. — Назва з екрана.

ділових кіл, ЗМІ. При цьому джерельна цінність її досить висока. Оприлюднення такого роду інформації розпочалося в 90-х рр. ХХ ст. із друкованих публікацій («Офіційна Україна сьогодні» видавництва «КІС» тощо), а згодом трансформувалося в подання її на веб-сайтах «Довідники про сучасну Україну» (www.dovidka.com.ua) та інших, у формування динамічної бази даних «Лідери України»¹⁷. З перших років ХХІ ст. змістовно представлена на численних тематичних, інформаційних (наприклад, у розділах «Досє» на відомих порталах «Liga.net»¹⁸, «Openbiz: Источник деловой информации»¹⁹) та персональних веб-сайтах політична, ділова, а певною мірою також науково-технічна, освітянська та культурна еліта країни, принаймні в іменах своїх найбільш відомих представників.

Великі масиви відкритої джерельної інформації про політичних і державних діячів, депутатів, урядовців різних рівнів за роки незалежності України було сформовано на веб-сайтах органів державної влади. Зокрема, ще з 1990 р. на офіційному порталі Верховної Ради України (<http://portal.rada.gov.ua>) нагромаджувався інформаційний ресурс об'єктивних даних про народних депутатів України всіх скликань та їхню парламентську діяльність. Слід зазначити, однак, що біографічні відомості про них різняться за рівнем інформативності й мають тенденцію до скорочення. Біографічні довідки, що мають офіційний характер і можуть розглядатися як документальні джерела, від початку ХХІ ст. були широко представлені безпосередньо на «Урядовому порталі» (склад Кабінету Міністрів України, керівництво його Секретаріату), веб-сайтах міністерств і відомств, інших органів державної влади, місцевих рад та органів самоврядування. Дані офіційних веб-сайтів суттєво доповнювалися численними особистими сайтами державних, політичних і громадських діячів. Нині спостерігається також тенденція до переміщення їхньої особистої інформації до соціальних мереж.

У цілому ж, провідною тенденцією розвитку у світовому мережевому просторі джерельної бази біографічних матеріалів стало стрімке розширення її діапазону — від зосередження на персоналіях відомих і впливових діячів до охоплення багатомільйонного загалу пересічних громадян.

У відповідь на інформаційні запити широкого громадянського загалу на Заході сформовано чимало баз даних історико-біографічної, генеалогічної, родинної інформації відкритого доступу. Відомий англomовний спеціалізований портал «Genealogylinks.net» нараховує в Інтернеті близько 50 тис. адрес²⁰

¹⁷ Лідери України [Електронний ресурс] // Офіційна Україна сьогодні. — Режим доступу: <http://dovidka.com.ua/fcontent.php?rcode=327>, вільний. — Назва з екрана.

¹⁸ Персоналії [Електронний ресурс] // Ліга. Досє. — Режим доступу: <http://file.liga.net/person/>, вільний. — Назва з екрана.

¹⁹ Люди: досє [Электронный ресурс] // Openbiz: источник деловой информации. — Режим доступу: <http://openbiz.com.ua/summary/people>, свободний. — Название с экрана.

²⁰ Genealogylinks.net: Your Online Resource for Family History Research [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.genealogylinks.net>, free. — The name of the screen.

мереж, що спеціалізуються на зборі й представленні саме такої інформації. Користування ними засноване переважно на можливостях комплексного порівняльного ознайомлення з різнорідними за характером і походженням джерелами, а також їх доповнення самими читачами. Вони, зокрема, містять сотні мільйонів записів із країн, де мешкають нині представники української діаспори — з англійських, американських, канадських, австралійських загальнодержавних і регіональних переписів населення; списки виборців; персональні дані еміграційних служб; реєстри пасажирів міжнародних морських перевезень; військово-службова та пенсійна документація; дані про народження, хрещення, освіту, одруження, смерть, поховання; а також некрологи, адресні книги, путівники, довідники, публікації мемуарів, біографій усього англомовного світу, у цілому — починаючи від середини XIX ст. Ця джерельна база продовжує стрімко поповнюватися²¹. Нещодавно міжнародною інформаційною компанією «MyHeritage» відкрито вільний доступ до повного комплексу документації щодесятилітніх переписів населення США від 1790 по 1940 рр. (оприлюднення більш нової інформації заборонено законодавством через її конфіденційність), який містить розгорнуті дані про 650 млн американських громадян різних поколінь — це найважливіше джерело для вивчення родинної історії в США²². Зайве говорити про те, наскільки цінними є зазначені джерельні комплекси як для реконструкції родинної історії, так і вивчення минулого громад українців та вихідців із українських земель в англомовних країнах. Так само щодо Великої Британії в «MyHeritage» останнім часом додано кількасот мільйонів записів про народження, одруження та смерть, що охоплюють період від 1700-х до початку 1900-х рр., а також повний комплекс записів переписів населення Англії та Уельсу від 1841 по 1901 рр.²³ В Україні подібна робота тільки-но розпочинається, подекуди професійними, а значною мірою — аматорськими зусиллями. Досить цікаві в історико-біографічному й родовідному плані матеріали містять документи та електронні версії видань, опубліковані в мережі Інтернет Українським геральдичним товариством (<http://uht.org.ua/ua/part/genealogija/>) та окремими національно-культурними товариствами України. Це, зокрема, зведені каталоги метричних книг реєстрації хрещення, вінчання й відспівування в православних і греко-католицьких парафіях Галичини XVII–XVIII ст.²⁴ та метричних книг єврейської громади Гали-

²¹ Генеалогічний пошук [Електронний ресурс] // MyHeritage компанія. — Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua>, вільний. — Назва з екрана.

²² Перепис населення США [Електронний ресурс] // MyHeritage генеалогія. — Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research/category-1100/>, вільний. — Назва з екрана.

²³ Записи з Великобританії [Електронний ресурс] // MyHeritage генеалогія. — Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research/category>, вільний. — Назва з екрана.

²⁴ Генеалогія [Електронний ресурс] // Українське геральдичне товариство: офіційний сайт. — Режим доступу: <http://uht.org.ua/ua/part/genealogija/article;124/>, вільний. — Назва з екрана.

чини від кінця XVIII до перших десятиліть XX ст.²⁵ На веб-сайті «Азовские греки» Асоціації спадщини азовських греків (<http://www.azovgreeks.com/index.cfm>) розміщено електронне видання «Родословие греков Мариупольского уезда...», у якому, зокрема, наведено абетковий список близько 4,5 тис. перших переселенців із Криму, які заснували наприкінці XVIII ст. місто Маріуполь та грецькі села в його околицях²⁶. Існує й чимало інших локальних прикладів пошуку й публікації джерел із використанням інформаційних технологій, мережі Інтернет. Згадані нами публікації слід оцінювати як попередній, підготовчий етап, що завдяки нагромадженому досвіду дозволить реалізувати справді масштабні інформаційні проекти джерельного характеру.

Характерною рисою змін, що відбуваються у віртуальному інформаційному середовищі впродовж останнього десятиліття, є поступовий перехід від електронного відтворення в ньому друкованих видань до формування баз наукової та культурологічної інформації, заснованих на динамічних платформах і розрахованих на безперервне поповнення й уточнення даних. Водночас, існують і, можливо, кількісно превалюють у віртуальному просторі безліч баз та електронних архівів перехідного типу, які тою чи іншою мірою поєднують статичне й динамічне подання інформації. Для історика принциповий інтерес становить те, що в зазначених ресурсах усе більше розміщується оригінальних документів — первинних джерел (довідки, послужні формуляри, дипломи, атестати, автобіографії тощо), а також заснованих на них даних, які ніколи раніше не публікувалися в друкованих виданнях, або й вторинних джерел узагальнюючого характеру (біографічні статті та довідки, генеалогічні таблиці), які теж не мають друкованих аналогів.

В Україні визнаним прикладом розбудови подібної бази даних є «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні», або «Національний банк репресованих» (<http://www.reabit.org.ua/nbr>), започаткований за ініціативи академіка НАН України П.Т. Тронька спільними зусиллями Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» та Українського інституту національної пам'яті. Нараховуючи нині близько 92 тис. імен жертв тоталітарної системи, завдяки систематизації матеріалів по кожній персоналії за більш як двадцятьма ретельно продуманими інформаційними полями (зокрема: приналежність до політичних партій, рухів; освіта; відомості про трудову, наукову, політичну, державну, громадську діяльність до арешту; склад сім'ї; коли, де, за яких обставин був заарештований; яким органом засуджений, термін покарання,

²⁵ *Смольський І.* Метричні книги єврейських громад Галичини як джерело до генеалогії // Українське геральдичне товариство: офіційний сайт. — Режим доступу: <http://uht.org.ua/ua/part/genealogija/article;123/>, вільний. — Назва з екрана.

²⁶ *Макмак Н.И., Тасиц И.Н., Пирго М.Д.* Родословие греков Мариупольского уезда по именным переписям податного населения Российской империи [Электронный ресурс]. — Донецк, 2010. — Режим доступа: <http://www.azovgreeks.com/agma/orderbook.cfm>, ограниченный; <http://www.azovgreeks.com/agma/genBook9pages.pdf>, свободный. — Название с экрана.

зміст вироку; репресивні заходи, що застосовувались до родини; як складалась подальша доля (в яких таборах відбував термін покарання, ким працював після звільнення, де проживав); яким органом і коли реабілітований; якщо загинув (помер) — з якої причини, коли, місце поховання; місце зберігання архівно-слідчої справи, інших документів, на підставі яких складена картка; наявність у справі документів історико-культурного значення, найбільш яскраві епізоди біографії, виписки з архівно-слідчої справи тощо), він є цінним джерелом меморіальної, а також і родинної інформації²⁷.

Важливе джерельне значення для вивчення історії величезної кількості українських родин мають і зарубіжні ресурси. Серед них «Меморіал», розбудований упродовж останніх років Воєнно-меморіальним центром (<http://www.obd-memorial.ru/>), що являє собою узагальнений банк даних про військово-службовців, які загинули й пропали безвісти в роки Другої світової війни та післявоєнний період. Тут наявні відомості про кожну особу окремо, а також 13,7 млн цифрових копій (29 млн записів) архівних документів та 10 млн записів із понад тисячі томів «Книги Пам'яті», що стосуються долі 8,67 млн чоловік — такими були загальні бойові втрати СРСР²⁸.

Значний джерельний інтерес становлять матеріали так званих «відкритих архівів» та подібних до них інформаційних баз. Принцип формування таких електронних архівів полягає в систематизації їх організаторами добровільно направлених до них громадянами матеріалів, які можуть укладатися ними як у довільній авторській формі, так і відповідно до певних методичних настанов упорядників, розроблених ними спеціальних форм і рекомендацій. Зазначене відповідає принципам сучасної інформаційної парадигми, яка передбачає тісну співпрацю упорядників інформаційних масивів з їхніми користувачами. Останні перетворилися на партнерів і активних учасників нагромадження баз даних.

Серед відкритих електронних архівних систем на особливу увагу українських дослідників заслуговує створений Меморіальним комплексом Катастрофи й героїзму єврейського народу «Яд Вашем» (Єрусалим) віртуальний історико-біографічний звід жертв Голокосту (<http://db.yadvashem.org/names>). Його база даних, що формується від середини 50-х рр. ХХ ст., з 2004 р. відкрита в Інтернеті для користувачів багатьма мовами, зокрема російською (<http://db.yadvashem.org/names/search.html?language=ru>). Нині вона охоплює понад 3 млн імен євреїв, загиблих і знищених у роки Другої світової війни, а також померлих упродовж кількох місяців після звільнення з концтаборів. Заповнюючи листи-свідчення по кожній персоналії, кореспонденти обов'яз-

²⁷ Запис № 160520: Д'яченко Гнат Михайлович [Електронний ресурс] // Національний банк репресованих. — Режим доступу: <http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=160520>, вільний. — Назва з екрана.

²⁸ О проекте ОБД Мемориал [Электронный ресурс] // Мемориал. — Режим доступа: <http://www.obd-memorial.ru/html/about.htm>, свободный. — Название с экрана.

ково дають письмову згоду на їх оприлюднення. «Яд Вашем» збирає також короткі життєписи й фотографії загиблих. Методичний рівень формування бази даних є високим, зокрема, конструктивно розв'язано питання щодо внесення нових відомостей за умов недостатньої їх повноти по конкретних персоналіях. Цей меморіальний ресурс, що містить дуже значний обсяг матеріалів стосовно євреїв України, певною мірою може слугувати й джерелом у справі реконструкції родоводів сучасників.

На відміну від згаданих вище «відкритих архівів», джерельні матеріали яких призначені для широкого наукового й громадського загалу, інформаційні інтереси окремих громадян, які цікавляться своєю родинною історією, задовольняють переважно пошукові системи родинної та генеалогічної інформації, користування матеріалами яких може бути тією чи іншою мірою обмежене (наприклад, «лише для друзів»). Характерною особливістю подібних електронних інформаційних ресурсів є те, що їхні відповідні родинні сегменти повністю створюються користувачами самостійно, без прямого втручання організаторів, тобто власників цих ресурсів. Вони надають своїм користувачам лише технічний інструментарій і належну методичну допомогу, хоча водночас забезпечують вільний доступ до дуже широкого кола необхідних у пошуковій роботі джерел, спеціально відібраних і підготовлених фахівцями.

На жаль, на сучасному етапі для наших співвітчизників ідеться переважно про пошук необхідної родовідної, генеалогічної інформації в глобальному, світовому, а не власне українському інформаційному просторі. Це пов'язане не лише з недостатнім і уповільненим станом формування вітчизняних ресурсів. Значною мірою така ситуація пояснюється також інтенсивними історичними зв'язками України, переплетінням доль слов'янських народів, довготривалими міграційними процесами, які призвели до формування численних українських діаспор у багатьох близьких і віддалених країнах світу. Особливо важливими зарубіжні ресурси є для пошуку віддалених родичів, відновлення порушених родинних зв'язків, що, на нашу думку, і визначає нині головне спрямування й ціль здійснюваних переважною більшістю зацікавлених осіб звернень до зазначених ресурсів.

Так, досить активно українцями на Батьківщині та в діаспорі використовується найбільша у світі служба родинної біографічної та генеалогічної інформації «MyHeritage Research» (<http://www.myheritage.com>), яка працює нині понад 40-а мовами, зокрема й українською. Кількість людей із усього світу, які внесли свої дані до цієї мережі, сягнула понад 75 млн чол., кількість родинних генеалогічних дерев — 27 млн²⁹. Розроблене «MyHeritage» програмне забезпечення й докладні інструкції до форм дає кожній зацікавленій родині

²⁹ Родинні дерева MyHeritage [Електронний ресурс] // MyHeritage генеалогія. — Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research/collection1/-myheritage>, вільний. — Назва з екрана; MyHeritage [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://blog.myheritage.com/media-kit/>, вільний. — Назва з екрана.

можливість самостійно створювати в мережі свої окремі приватні сайти (Family Pages), розбудовувати власні генеалогічні дерева (Family Tree Builder). На допомогу їм «MyHeritage» надає досить досконалі, з технологічного погляду, можливості використання матеріалів понад 1500 надійних і перевірених баз даних родинної генеалогічної інформації зі всього світу³⁰.

Значний джерельний матеріал з історії та генеалогії українських родин становлять також досить різноманітні за характером і побудовою російські ресурси, чимало з яких теж функціонують за принципом «відкритих архівів». Серед них інтернет-проекти «Всероссийское генеалогическое древо» (<http://www.vgd.ru>; база даних: <http://baza.vgd.ru>), «Генеалогическое древо» (<http://r-g-d.org>), Петербурзький генеалогічний портал (<http://petergen.com>), у яких можна розмішувати свою інформацію, вести пошук власного родоводу, навіть створювати родинні сайти.

Поки що зарубіжні електронні ресурси родовідної інформації становлять значну конкуренцію українським, розвиток яких розпочався зі значним запізненням. Створюваним в Україні «з чистого аркуша» ресурсам важко було б забезпечити глобальний доступ до розсіяних у світі родовідних матеріалів, а тому головною умовою їх конкурентоспроможності має бути, насамперед, подання власної оригінальної інформації, заснованої на унікальних документальних даних вітчизняних державних і приватних архівів, а також наданої окремими громадянами — про себе й про своїх рідних.

Певний позитивний досвід роботи в цьому напрямі в Україні вже нагромаджено. Фахова інформаційно-пошукова діяльність та методична робота в цій галузі здійснюється спеціалістами архівних установ³¹, Генеалогічним товариством³² та Українським центром генеалогічних досліджень (www.genealogicaltree.org.ua). У межах електронного проекту «Родовід» (<http://uk.rodovid.org/wk>) усім бажаючим за допомогою досить продвинутої програмної платформи для побудови генеалогічних дерев та редакторського інструменту MediaWiki, розробленого для «Вікіпедії»³³, надано можливість вільно створювати свої власні родові дерева, змінювати або доповнювати записи про будь-яку людину або родину. Заснований зусиллями ентузіастів в Україні (Київ), цей проект швидко перетворився на міжнародний ресурс (нині —

³⁰ Генеалогічний пошук [Електронний ресурс] // MyHeritage компанія. — Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/BE-myheritage-research>, вільний. — Назва з екрана.

³¹ Genealogical Research [Electronic resource] // Official Web-Portal of State Archival Service of Ukraine. — Access mode: <http://www.archives.gov.ua/Eng/genealogia.php>, free. — The name of the screen.

³² Запис № 160520: Д'яченко Гнат Михайлович [Електронний ресурс] // Національний банк репресованих. — Режим доступу: <http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=160520>, вільний. — Назва з екрана.

³³ Про Родовід [Електронний ресурс] // Родовід. — Режим доступу: <http://uk.rodovid.org/wk/>, вільний. — Назва з екрана.

22-ма мовами країн, де живуть наші співвітчизники³⁴). Проте за межами України «Родовід» набув значно більшої популярності. На початок 2014 р. (за наступний період статистики немає) кількість персональних записів сягнула 800 тис., однак з них українською мовою подано дані лише про 84 069 осіб, 15 065 родин, 1 357 прізвищ³⁵. На базі «Родоводу» було засновано також «Український генеалогічний портал», який, однак, упродовж кількох років не здобув належного розгортання³⁶. Можливо, головний результат «Родоводу» полягає в тому, що на нього відгукнулося чимало українців і вихідців з України, розкиданих долею по далеких світах. На жаль, цей проект так і залишився практично єдиною в Україні вітчизняною мережею генеалогічної інформації, яка є достатньо розробленою й відповідає усталеним у сучасному світі параметрам та принципам функціонування. Започатковані впродовж минулого десятиліття в різних містах ресурси подібного спрямування через різні обставини не змогли набути належного розвитку. Більшість із них нині практично законсервовані. Одна з причин полягає в тому, що громадяни України поки що порівняно мало цікавляться своєю родинною історією, насамперед, через відсутність усталеної традиції, яку необхідно розвивати, пропагувати.

Приватна, особиста, родинна, історико-біографічна та родовідна інформація все більше публікується нашими сучасниками також на форумах, у блогах та соціальних мережах. Спеціалісти вже починають звертати на неї увагу. З'являються перші наукові розвідки, які свідчать, що на тлі дуже значного «інформаційного шуму» чимало приватних інтернет-сторінок, форумів та, особливо, блогів, насамперед, створених Інтернет-виданнями, відомими діячами, професійними колами для обговорення проблем, що цікавлять їхні спільноти, або приватними особами за особистими інтересами, репрезентують масу важливих для дослідників-біографістів джерельних матеріалів про відомих сучасників і померлих співвітчизників³⁷. На особливу увагу фахівців заслуговує практика функціонування різного роду блогів за інтересами, підтримуваних аматорами біографічного та генеалогічного пошуку. Поряд із неперевіреними чутками й домислами тут з'являються чимало цікавих правдивих даних, раніше ніде не опублікованих, що належать до сфери «усної історії» та просопографії. З цього погляду, завдяки новим можливостям мережевої навігації блоги, безперечно, є не лише джерелом, а й, у цілому, особливого виду ресурсом родовідної, історико-біографічної й сучасної біографічної інформації.

³⁴ Rodovid [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rodovid.org/>, вільний. — Назва з екрана.

³⁵ User talk: Baya [Electronic resource] // Rodovid. — Access mode: http://engine.rodovid.org/wk/User_talk:Baya/free. — The name of the screen.

³⁶ Український генеалогічний портал [Електронний ресурс] // Родовід. — Режим доступу: http://uk.rodovid.org/wk/Український_генеалогічний_портал, вільний. — Назва з екрана.

³⁷ Вернік Ю.В. Вказ. пр.

Із джерелознавчого погляду оцінити інформацію, накопичену нині в родовідних системах, блогах та соціальних мережах, важко. Зазначене питання ще вимагає спеціальних досліджень. Зрозуміло, що в багатьох випадках ідеться про інформацію не зовсім коректну, а якоюсь мірою — і напівфантастичну, часом — навмисне сфальсифіковану. Однак і родоводи козацької старшини, шляхти й дворянства свого часу теж нерідко не відзначалися науковою коректністю, про що писав, наприклад, ще О.М. Лазаревський³⁸. Для аматорських студій наших співвітчизників, які намагаються віднайти власні «корені», для громадян, котрі розшукують своїх далеких родичів, зібрана спільними зусиллями інформація може становити значний інтерес. Для професійних істориків у окремих випадках — так само, особливо, якщо за допомогою даних родовідних пошукових систем вдається з'ясувати походження, родинні зв'язки певної особи, яка цікавить дослідника. Проте для фахівців значно більший інтерес становила б можливість працювати з усім масивом інформації, виявляти статистичні закономірності, досліджувати колективну біографію, трансформацію соціального статусу й етнічного самоусвідомлення поколінь. Напевно, з часом дослідників буде також цікавити аналіз самого процесу звернення громадян до родинної історії, як важливий соціально-культурний і соціально-психологічний феномен кінця ХХ — початку ХХІ ст., обумовлений процесами демократизації суспільного життя, національного відродження.

У той же час, не можна не відзначити, що на ґрунті зростання масового інтересу до укладання в Інтернеті власних родоводів, подання приватної інформації в блогах та соціальних мережах, особливо починаючи від 2011 р., з'явилося чимало підозрілих «дослідницьких» та «інформаційних» проєктів — «баз даних», «баз прізвищ», «історій вашої родини», «пошуків предків» тощо, метою яких є не лише отримання грошей із довірливих громадян, але, насамперед, цілеспрямований збір інформації, яка, вірогідно, буде використана проти них³⁹. Фахівець може одразу ідентифікувати подібні ресурси за їхнім примітивним контентом, а також за «підозрілим» характером самих веб-сайтів: для цього існують певні критерії в інформаційній практиці.

Отже, електронні ресурси біографічної, родинної, генеалогічної інформації різних видів і модифікацій містять чимало оригінальних, раніше ніде не опублікованих даних, які мають значну джерельну цінність. Особливою мірою це стосується постійно оновлюваних і доповнюваних інформаційних баз, побудованих на динамічних платформах, зокрема «відкритих архівів», систем генеалогічної інформації. На відміну від друкованих публікацій, присвячених переважно відомим особистостям та їхньому оточенню або учасникам зна-

³⁸ Лазаревский А. Генеалогический самообман // Лазаревский А. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. — К., 1895. — Т. 2. — С. 1–2.

³⁹ Потик В. І. Пошуки власного коріння в глобальних інформаційних мережах... — С. 153–176.

менних історичних подій, джерела, що існують лише в електронному вигляді, охоплюють відомості про дуже широке коло співвітчизників і вихідців з України, містять дані, які не лише ніколи не публікувалися, але за своєю великою кількістю, а також за самим способом розміщення в динамічних базах даних не можуть бути опубліковані традиційним друкарським способом. Зазначене спрямування формування й використання джерел повністю відповідає гуманістичним традиціям, демократичному, народознавчому пафосу, пріоритету загальнолюдських, а не вузькостанових цінностей, прагненню до розкриття всієї повноти й різноманіття соціального і культурного життя України, притаманним українській історичній науці.

Зрозуміло, переважно ці джерела становлять інтерес, перш за все, для осягнення громадянами — окремими особами, родинами, цілими родами, на більш високому рівні — земляками, своїх історичних «коренів», допомагають виявити різні ступені спорідненості між людьми. У цьому й полягає їхня особлива цінність — вони розкривають ті зрізи народного буття, які раніше недостатньо вивчалися дослідниками. Використання такого роду джерел становить інтерес для фахівців у вивченні процесів минулого й сучасності на локальному рівні, в історичному краєзнавстві.

Водночас, потенційно існують значні, ще не застосовувані практично дослідниками можливості використання узагальнених матеріалів електронних баз джерельної інформації. Ідеться, зокрема, про можливості статистичного опрацювання даних, застосування методів семантичного пошуку, які надають змогу виявляти закономірності, спільне й відмінне в долях людей цілих поколінь, у міжпоколінній передачі традицій. Необхідний для цього інструментарій вимагає серйозного методичного напрацювання.

Поряд зі значними евристичними можливостями, електронні джерела біографічної, родинної та генеалогічної інформації висувують перед дослідниками чимало проблем науково-методичного плану. Ідеться, насамперед, про те, що з розвитком електронних ресурсів виявилися гострі протиріччя між культурою книжкової та електронної інформації. Видання книги, розрахованої на тривале функціонування в науково-інформаційному просторі, як правило, є результатом багаторічної копіткої праці. Висока затратність книговидання, завершеність книги, що не підлягає подальшому коригуванню, є чинниками, що спонукають до високих результатів опрацювання матеріалів. За друкованою публікацією джерел стоять сформовані багатьма поколіннями елементи культури наукової праці. Друковане видання є авторським твором, оригінальним, цілісним і текстуально завершеним, недоступним довільному редагуванню, захищеним авторським правом.

Публікація в електронній мережі зробила тексти документів, а також бази даних значною мірою доступними для довільного використання, запозичення, редагування, комбінування на їхній основі чогось зовсім нового. І тут ідеться не лише про можливості одержання нового знання, але й про спрощення, редукцію вихідних матеріалів. Культура відтворення джерел у електрон-

них ресурсах тільки формується, причому значною мірою — у парадигмах, визначених політико-інформаційним та бізнесовим, а не науковим середовищем. Широкі можливості відкрилися, на жаль, і для малопрофесійного аматорства. Загальноприйнятих вимог до електронних видань, баз даних, великих електронних ресурсів практично не сформовано. Як результат, у світі й в Україні набули поширення численні аматорські компілятивні спроби формування популярних електронних біографічних ресурсів, зокрема й баз даних. Можливо, саме в них найбільше виявилася парадоксальна риса — подібність «електронного слова» усній оповідній традиції. Інформація віднині стала «гнучкою», «плинною», завдяки можливостям новітніх інформаційних технологій зажила власним життям: вільно копіюється, «клонується», запозичується, будучи позбавленою авторського нагляду, «перетікає» з ресурсу в ресурс, неконтрольовано змінюючись, набуваючи нової якості або ж, здебільшого, поступово редукуючись. Точність фактів, наукова коректність відтворення джерел у них — під великим сумнівом. Особлива ситуація виникає, коли маємо бази інформації на зразок «вільної енциклопедії» — «Вікіпедії» та її численних набагато гірших аналогів, які постійно редагуються й доповнюються багатьма авторами, по суті, безвідповідальними за точність наведених фактів, за внесені ними зміни. Чимало біографічних відомостей, наведених на сторінках блогів, у соціальних мережах, узагалі, належать до «усної історії», їхню достовірність немає можливості перевірити.

Отже, для фахівця постає питання ретельного підходу до самого відбору та використання джерел електронної інформації. Він мусить користуватися лише тою інформацією, що заслуговує на його довіру, звичайно, критично беручи до уваги при цьому й опубліковані в Інтернеті джерела, точність яких викликає певні сумніви й які потребують перевірки.

З урахуванням зазначених методичних пересторог, кваліфіковане фахове використання джерел біографічної, родинної, генеалогічної інформації, що містяться в електронних інформаційних ресурсах різних видів, може приносити плідні результати, суттєво розширюючи джерельну базу історичних досліджень.